

Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije

Mihailo Gvozdenović¹

Sažetak

Osnovni je cilj ovoga rada pružanje uvida u neke od ključnih karakteristika rodnih, partnerskih i seksualnih odnosa unutar društva socijalističke Jugoslavije. U tom smislu rad predstavlja prikaz određenih društveno - povijesnih podataka dobivenih analizom odabrane literature vezane uz navedenu tematiku. Ipak, priroda ovoga rada nije isključivo deskriptivna, budući da je namjera bila da se dostupnim podacima ispita primjenjivost teorije patrijarhata Sylvije Walby na istraživani slučaj. Shodno tome, cilj je testirati hipotezu o zamjeni privatnoga patrijarhata njegovom javnom formom, i to kroz provjeru dvije pretpostavke: slabljenje patrijarhalnih odnosa u domaćinstvu te nailazak liberalizacije na polju seksualnoga morala, kako u smislu njegove depatrijarhalizacije, tako i u pogledu rušenja heteroseksualne normativnosti.

Ključne riječi

partnerstvo, seksualnost, patrijarhat, Sylvia Walby, Jugoslavija

¹ Mihailo Gvozdenović student je četvrte godine osnovnih studija Sociologijena Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Kontakt: mihailo94bg@gmail.com

Uvod

Od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća gotovo sva zapadna društva suočavaju se s nizom transformacija obiteljskoga života i bračnosti koje su u ranijim epohama bile nezamislive. Ne samo da dolazi do značajnih promjena u očekivanjima ljudi u njihovim interpersonalnim odnosima, već se mijenja i sama njihova priroda (Gidens, 2007: 186 – 187). Kako primjećuju Štulhofer i Miladinov, odbacivanje tradicije, poticanje individualizma i rastuća rodna ravnopravnost učinili su da je sfera intimnosti prestala biti uvjetovana društvenim očekivanjima i postala odraz osobnih želja i sklonosti svakoga čovjeka. Tako, smatraju oni, trend postmoderne permisivnosti, odnosno izražene tolerancije prema različitim seksualnim izborima, snažno je utjecao na smanjivanje društvenoga rizika koji su nekonvencionalne ljubavne veze nekada nosile sa sobom. Predbračna seksualna aktivnost, izvanbračne veze, klasno i/ili rasno heterogene veze, kao i nestandardni seksualni izbori smatraju se uobičajenim pojavama u današnjemu društvu. Štoviše, slobodno iskazivanje ljubavi i seksualno izražavanje postali su mjerilo civilizacijskoga napretka i demokratičnosti suvremenih društava (Štulhofer i Miladinov, 2004: 2).

U skladu s time, brak je izgubio ekonomsku važnost i značaj u izgradnji društvenoga statusa, kao što je emotivnu i seksualnu privlačnost prestala pratiti kalkulacija o dugoročnosti koja je odražavala čitav niz društvenih očekivanja vezanih uz roditeljstvo (Štulhofer i Miladinov, 2004: 3). Jezgrovito rečeno, došlo je do pomaka od braka kao institucije prema partnerstvu kao „čistom odnosu“. To je, konkretno, podrazumijevalo dekonstrukciju tradicionalne partnerske zajednice pretpostavljanjem vremenske ograničenosti njenoga trajanja (prestanak važenja sintagme „dok nas smrt ne rastavi“), racionalnim razmatranjem koristi i troškova participacije („u dobru“ više nego „u zlu“) i odbacivanjem vizije idealnoga partnera (rušenje mita o „princu na bijelom konju“) (Štulhofer i Miladinov, 2004: 5-6).

Uzimajući u obzir uobičajeno kašnjenje sistemskih promjena u području Zapadnoga Balkana, ne možemo se ne zapitati je li tranzicija partnerstva, shvaćena kao složen proces preoblikovanja klasičnoga (građanskoga) braka, imala na našem prostoru sličan tijek kao na Zapadu. Mišljenjem Anđelke Milić, socijalistička

Jugoslavija gotovo je u stopu pratila vrijednosne promjene koje su bile prisutne u zapadnim društvima, i to iz tri razloga. Kao prvo, nakon Drugog svjetskog rata zabilježen je snažan napor vlasti u emancipaciji žena koje su ostvarile pravo glasa i time postale ravnopravni politički akteri. Drugo, seksualna revolucija iz šezdesetih godina znatno je doprinijela ne samo seksualnoj, već i natalitetnoj dekompoziciji braka koji je tako prestao vršiti funkciju kontrole seksualnoga ponašanja odraslih i legitimacije njihovoga potomstva. Naposljetku, sve prisutnija individualizacija utjecala je na promjenu vrijednosnih perspektiva kod mladih, što u konačnici dovodi do pretpostavke o relativno liberalnome karakteru društvenih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji (Milić, 2001: 122; 126). Naravno, imajući u vidu da su izvjesni tradicionalni obrasci seksualnoga morala, kao i patrijarhalne norme u partnerskim odnosima opstajale usprkos navedenim promjenama, treba uzeti u obzir i njihovo prisustvo u sistemu vrijednosti poslijeratnoga jugoslavenskoga društva. Prema tome, kada se govori o socijalističkoj Jugoslaviji, govori se o jednoj pomalo konfuznoj mješavini tradicionalnih (uglavnom patrijarhalnih) i modernih, progresivnih, liberalnih društvenih normi i obrazaca vrijednosti koja je, čini se, još uvijek prisutna.

Teorijski i metodološki okvir analize

Prije nego što se protumače konkretni povijesni podaci vezani uz temu rada, trebalo bi, prije svega, definirati teorijski i metodološki okvir analize. U svrhu toga, odabrana je klasična konceptualna misao suvremenoga feminizma pomoću koje će se pobliže razmotriti dva osnovna fenomena koje ovaj rad donosi – partnerstvo i seksualnost. Rad je baziran na teoriji patrijarhata Sylvije Walby, pomoću koje je približen problem rodnih odnosa u privatnoj i javnoj sferi društva socijalističke Jugoslavije. Pored toga, neki od osnovnih postulata ove teorije poslužit će i u analizi problematike percipiranja seksualnosti kao socijalnoga konstrukta u kojemu po pravilu dolazi do preplitanja „osobnoga“ i „političkoga“. Uzimajući u obzir neka od temeljnih načela ove teorije, pokušat će se ispitati mogu li ona biti primjenjiva u specifičnome društveno-povijesnom kontekstu, koji je skiciran u odgovarajućoj literaturi.

Kada se govori o rodnim, partnerskim i seksualnim odnosima u najširem smislu, pojam patrijarhata iznimno je važan za razumijevanje, raščlanjivanje ili sintetiziranje u okviru složenih

društvenih sistema. Imajući to u vidu, upravo je taj pojam odabran i kao ključan za razmatranje navedene tematike u kontekstu vrijednosne konfuzije jugoslavenskoga društva.

U preuzetoj interpretaciji britanske sociologinje Sylvije Walby, patrijarhat je određen kao sistem društvenih struktura i praksi, u okviru kojeg muškarci dominiraju nad ženama, ugnjetavaju ih i eksploatiraju (Walby, 1990: 20). Izuzimajući neupitnu raznolikost ovih praksi, muška opresija ograničena je na šest struktura u okviru kojih se vrši, a među kojima posebnu važnost za analizu imaju patrijarhalni način proizvodnje i patrijarhalni odnosi u seksualnosti. U prvom slučaju, riječ je o proizvodnim odnosima u domaćinstvu koji podrazumijevaju prisvajanje neplaćenoga ženskoga rada od strane njihovih muževa. U slučaju patrijarhalnih odnosa u seksualnosti, radi se o nametnutoj heteroseksualnosti, kao i dvostrukim seksualnim standardima i normama koje vrijede za žene i muškarce (Walby, 1990: 20 – 21).

Već se na prvi pogled uočava da se patrijarhalno ustrojeni odnosi mogu razlikovati na osnovu stupnja njihovoga intenziteta, što navodi na pretpostavku da je s vremenom došlo do njihovoga slabljenja na globalnome nivou. Unatoč tomu, Sylvia Walby ne slaže se s tvrdnjama brojnih teoretičara koji su zastupali tezu o nestanku patrijarhata putem smanjivanja njegove silovitosti, već iznosi ideju o njegovom opstanku u izmijenjenoj formi. Prema toj koncepciji, tijekom 20. stoljeća došlo je do prevlasti javnoga patrijarhata nad njegovom privatnom formom, što je podrazumijevalo premještanje muške dominacije nad ženama iz sfere domaćega (kućnoga) u sferu plaćenoga rada na tržištu, pri čemu je i sam mehanizam opresije bio transformiran – od direktnoga i personaliziranoga patrijarhata koji se koristio ekskluzivističkom strategijom, do indirektnog i depersonaliziranoga patrijarhata koji je upotrebljavao strategiju segregacije². Drugim riječima, muško-ženski odnosi u privatnoj sferi doživjeli su izvjestan stupanj liberalizacije zahvaljujući patrijarhalizaciji javne sfere. To, naravno, nije značilo da je privatni patrijarhat u potpunosti nestao, već da je oslabio u odnosu na javni oblik (Walby, 1990: 23 – 24).

² Dok je ekskluzionistička strategija podrazumijevala potpuno onemogućavanje integracije žena u sferu plaćenoga rada, nešto blaža strategija segregacije pružala je ženama mogućnost zaposlenja, ali ne i jednake šanse za dolazak do posla, nagrada i društvenoga statusa (Walby, 1990: 53).

Uzimajući u obzir izneseno, preostaje pitanje je li ova teorija univerzalno primjenjiva, tj. možemo li na osnovu njenih tvrdnji razmatrati prirodu rodnih, partnerskih i seksualnih odnosa u „drugoj Jugoslaviji“ (1945 - 1992)? Prema tome, rad primjenjuje teorijske postavke o podacima iz svakodnevnoga života u SFRJ koji su dobiveni analizom odabrane literature. Cilj je istraživanja ispitati hipotezu o zamjeni privatnoga patrijarhata njegovom javnom formom, i to kroz dvije pretpostavke: najprije, da je došlo do slabljenja patrijarhalnih odnosa u domaćinstvu, a zatim, da je nastupila liberalizacija na polju seksualnoga morala, kako u smislu njegove depatrijarhalizacije, tako i u pogledu rušenja heteroseksualne normativnosti.

Osnovne karakteristike rodnih i partnerskih odnosa u društvu socijalističke Jugoslavije

U nastojanju da objasne proces modernizacije društva socijalističke Jugoslavije, sociolozi se obično oslanjaju na pojmove industrijalizacije, deagrarizacije i urbanizacije, koje prepoznaju kao njegove osnovne uzročnike. Sam po sebi, ovakav pristup tumačenju društvenoga napretka nije pogrešan, iako je nepotpun. Naime, stavljajući fokus isključivo na navedena kretanja, lako se zanemaruju još neke od važnih modernizacijskih iskoraka koji su doveli do značajnih promjena općega društvenog obrasca. Svakako treba uzeti u obzir veću dostupnost zdravstvene zaštite i obrazovanja širim slojevima društva, ali prije svega emancipaciju žena kao značajnih aktera progresa kako u javnoj tako i u privatnoj sferi (Milošević, 2017: 350).

Povijesno gledano, prvi koraci emancipaciji žena na jugoslavenskome prostoru učinjeni su još krajem 18. i početkom 19. stoljeća, iako rezultirani stidljivim individualnim naporima (Božinović, 1996: 23; 27). Do korjenite promjene u položaju žena, međutim, došlo je tek nakon završetka Drugog svjetskog rata, kada je prihvaćen njihov ravnopravan položaj unutar društva. Zahvaljujući kredibilitetu koji su stekle sudjelovanjem u Narodnooslobodilačkoj borbi, žene su već 1945. godine sebi omogućile pravo glasa, čime je njihov politički aktivizam dodatno dobio na zamahu. Godinu dana kasnije, položaj žena pravno je učvršćen ustavnom odredbom koja im je garantirala „ravnopravnost s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života“ (Božinović, 1996: 151).

Oslanjajući se na navedene podatke, već na početku može se uočiti primjenjivost teorije Sylvijske Walby, koja je podrazumijevala izlazak žena iz privatnih okvira života kao preduvjet razvoja javnoga oblika patrijarhata. Ipak, ako uzmemo u obzir egalitarnu prirodu socijalizma kao takvog, ostaje pitanje je li društveno, ekonomsko i političko aktiviranje žena bilo dovoljno da se muška opresija automatski prenese iz privatne u javnu sferu.

Dok se proces emancipacije žena u javnoj sferi jugoslavenskoga društva gotovo nesmetano kretao u pravcu potpune liberalizacije rodničkih odnosa, na području privatnosti još uvijek su vođene bitke između tradicionalnoga i modernoga. Kako je primijetio povjesničar Predrag J. Marković, emancipacija žene dvojako je djelovala na obiteljski život kao osnovni stup privatnosti. Prvo, dovela je do smanjenja veličine prosječne obitelji, odnosno do uzleta obitelji nuklearnoga tipa. Drugo, povećala je broj razvedenih brakova (Marković, 2007: 109)³.

Među prvim zakonima koje je donijela Savezna skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije bio je *Osnovni zakon o braku* (1946). Ustanovivši građanski brak kao jedini punovažan, ovaj zakon ne samo da je odvojio državu od crkve, već je sve bračne odnose postavio na potpuno ravnopravnu osnovu davanjem jednakih osobnih prava i jednakih obaveza supružnicima (Božinović, 1996: 157). Na taj način, neprikosnoveni autoritet muža nad ženom, odnosno oca nad djecom, koji je predstavljao osnovno obilježje patrijarhalne obitelji, naglo je oslabio. Parovi su sve češće samostalno donosili odluku o ulasku u brak, koji je postepeno gubio ekonomsku važnost i značaj u izgradnji društvenoga statusa te postajao zajednica emocionalno i seksualno kompatibilnih partnera (Gudac-Dodić, 2007: 172). O emancipaciji žena svjedočilo je i povećanje starosne granice za ulazak u brak, nastalo kao posljedica produženoga školovanja te opredjeljivanje za obitelj s manjim brojem djece (Gudac-Dodić, 2007: 173 – 174).

U vezi s tim, treba napomenuti da je zakonskom odredbom iz 1952. godine ženama omogućen pobačaj iz medicinskih, a pod određenim uvjetima i iz zdravstveno-socijalnih razloga. Ipak, do legalizacije pobačaja prošlo je još 25 godina, zbog čega se

³ Iako su primjećeni trendovi više bilita gradskih nego ruralnih sredina, te razvijenih regiona zemlje u odnosu na privredno zaostale, na ovom mestu će biti posmatrani kao opšte tendencije (Gudac-Dodić, 2007: 168).

prekidanje trudnoće vrlo često obavljalo izvan liječničkih ordinacija, nerijetko i bez prisustva stručnoga osoblja (Božinović, 1996: 158; Gudac-Dodić, 2007: 196). Prepoznajući, međutim, povećan broj pobačaja kao osnovni zdravstveni problem žena, vlast je ubrzo započela s kampanjama popularizacije kontracepcijskih sredstava. Ako se tome doda i usvajanje *Rezolucije o planiranju porodice* 1969. godine, postaje jasno da je Komunistička partija otvoreno nastojala osigurati društveni napredak putem regulacije rodnih odnosa (Gudac-Dodić, 2007: 199–200). Nadalje, uzme li se u obzir da je od sredine pedesetih godina prošloga stoljeća zabilježen uzlazni trend i u broju razvoda brakova, koji su mogli biti pokrenuti tužbom jednoga ili oba bračna partnera, ili prijedlogom za sporazumni raskid odnosa, može se zaključiti da je proces emancipacije žena imao gotovo neometan tijek. Shodno tome, teorija o postepenom gašenju privatnoga patrijarhata još jednom je mogla biti primijenjena u tumačenju jugoslavenskih prilika.

Usprkos pozitivnim tendencijama, svakodnevni život otkrivao je diskriminaciju nad razvedenim ženama i djecom iz razvedenih brakova i pored zakonske zabrane, što je dalo povoda za sumnju u čitav proces detradicionalizacije i depatrijarhalizacije muško-ženskih odnosa u sferi privatnosti (Gudac-Dodić, 2007: 175). Sudeći prema dostupnoj povijesnoj građi i statistici, neudate ili razvedene žene i samohrane majke u Jugoslaviji imale su izrazito nepovoljan socioekonomski položaj. One ne samo da su bile izložene brojnim egzistencijalnim izazovima, budući da su to uglavnom bile žene s nižom razinom obrazovanja, već su se susretale i s odbacivanjem od strane obitelji i okoline (Gudac-Dodić, 2007: 182). Međutim, ovo nije bio jedini dokaz očuvanja privatnoga patrijarhata. O njegovoj ukorijenjenosti u jugoslavenskome društvu svjedočila su još dva značajna aspekta privatnoga života – patrijarhalna podjela uloga u obitelji te obiteljsko nasilje.

Bez obzira na sve veću angažiranost žena na tržištu rada, tj. uspostavljanja većega stupnja rodne ravnopravnosti u javnoj sferi, podjelu uloga u okviru obitelji i dalje je karakterizirala neravnoteža u stupnju uključenosti žena i muškaraca u obiteljske poslove. Nakon desetljeća života u socijalističkoj Jugoslaviji, kućni rad još uvijek je predstavljao zadatak namijenjen isključivo supruzi, odnosno majci. Na taj način, neplaćeni rad u domaćinstvu postao je dodatni teret za ženu, koja ne samo da je bila okupirana nabavkom namirnica i druge robe, pripremom hrane,

održavanjem higijene i slično, nego i brigom o drugim članovima domaćinstva (Gudac-Dodić, 2007: 183–184). Kako primjećuje Vera Gudac-Dodić, „rezultat su često bile preopterećene, premorene, te različitim ulogama rastrzane žene“ (Gudac-Dodić, 2007: 185).

Problemima života u patrijarhalnoj obitelji, međutim, ovdje nije bio kraj. Naime, ispostavilo se da su žene dvostruko platile cijenu svoje društvene afirmacije i emancipacije. S jedne strane, ta cijena ogledala se u spomenutom povećanju broja radnih sati te smanjenju slobodnog vremena. S druge strane, cijena je bila daleko skuplja. Kako primjećuje kriminologica i viktimologica Vesna Nikolić-Ristanović u intervjuu za tjednik *Vreme*, u Jugoslaviji je bio prisutan pritisak nad ženama da budu uspješne i u javnoj i u privatnoj sferi. No, njihov uspjeh na oba polja frustrirao je patrijarhalno socijalizirane muškarce koji su imali problem s dokazivanjem muškosti u zajednici. Iz tog razloga, muževi i očevi svoju su agresiju preusmjerili prema obitelji, što je utjecalo na porast konflikata i obiteljskoga nasilja (Grujić, 2008: 1). Dodamo li tome i slabu socijalnu vidljivost te odsustvo državne kontrole uslijed neprepoznavanja ovakve vrste nasilja kao zasebnoga kaznenog djela, postajemo svjesniji pozicije u kojoj su se nalazile (ili se još uvijek nalaze?) žrtve obiteljskoga zlostavljanja (Gudac-Dodić, 2007: 177–178).

Uzme li se u obzir izneseno, dolazi do jednog teorijskog problema. Naime, u ovome slučaju teorija Sylvije Walby gubi svoju eksplikativnu moć, budući da privatni patrijarhat ne samo da se i dalje održava, već po svom intenzitetu u mnogome prelazi opresiju koja karakterizira javnu sferu. Bez obzira na progresivno zakonodavstvo, kako domaće, tako i međunarodno⁴, svakodnevni život žena u socijalističkoj Jugoslaviji zadržava neke od tradicionalnih, represivnih odlika predmodernih društava. Na koji način to objasniti? Je li teorija patrijarhata u ovome slučaju zaista neprimjenjiva ili je jugoslavensko društvo u drugoj polovici 20. stoljeća bilo jednako britanskome društvu od stotinjak godina ranije, koje je Walby i koristila kao parametar u svojoj teorijskoj konceptualizaciji? Po svemu sudeći, odgovor se krije u činjenici da

⁴ Od presudnog je značaja za liberalizaciju društvenih odnosa na globalnom planu bilo stvaranje međunarodnog pravnog okvira za regulaciju ljudskih prava i sloboda, odnosno donošenje dva akta koja su postavila temelj društvu „novog doba“ – *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* (1948. godine) i *Evropske konvencije o ljudskim pravima* (1950. godine). Usvajanjem ovih dokumenata, brojne svetske države, među kojima je bila i tadašnja SFRJ, stavile su se u red onih koje poštuju ljudska prava na slobodu i sigurnost, suverenitet privatnog života, slobodu misli i izražavanja, i zabranu diskriminacije (Jarić i Radović, 2011: 56; 183).

proces društveno-ekonomske modernizacije u Jugoslaviji, ne samo što je nastupio s velikim zakašnjenjem u odnosu na zapadna društva, nego se i odvijao po nešto drugačijoj, „socijalističkoj logici“. Prema tome, teorija koja je bila razvijena unutar jednoga posve drugačijega sociokulturnoga okruženja mora biti uzeta s rezervom.

Usprkos tim teorijskim „nedostacima“, može se zaključiti da je društveni život u socijalističkoj Jugoslaviji bio pod snažnom kontrolom države koja je otežavala muškarcima vršenje represije nad ženama u javnoj sferi (Milošević, 2017: 330). Rodna politika Komunističke partije bila je usmjerena postizanju jednakosti kroz zapošljavanje žena, što je dodatno olakšano programima socijalizacije kućnoga rada i brige o djeci (Gudac-Dodić, 2007: 186 – 187). Ipak, privatna sfera očuvala je neke od patrijarhalnih obrazaca ponašanja iz predratnih vremena, čime je svakodnevni život u Jugoslaviji učinila poprištem sukoba modernoga i tradicionalnoga.

Percipiranje seksualnosti u SFRJ

Specifičan odnos između tradicionalnih i modernih vrijednosti u društvu socijalističke Jugoslavije bio je prisutan i na polju seksualnosti, slabije istraženom području privatnoga života. Prema navodima Predraga J. Markovića, jugoslavenski su komunisti tijekom prva dva desetljeća svoje vlasti zagovarali strog puritanski moral, što bi se moglo smatrati posljedicom provincijalnoga podrijetla i patrijarhalne socijalizacije većine studentskih aktivista koji su bili udarna snaga Partije (Marković, 2007: 122). Shodno dominantnim vrijednostima prvih poslijeratnih godina, na naslovnim stranama popularnih časopisa pojavljivale su se isključivo žene u ulogama udarnica i majki, a nešto rjeđe kao studentice i umjetnice. Čak i kada su objavljivane fotografije lijepih žena, morale su biti prikazane u nekom društveno korisnome kontekstu (Marković, 2007: 124). Pored toga, odnos prema samohranim majkama i neudanim ili razvedenim ženama u ovome periodu bio je izrazito diskriminatorski, dok su se s još većim problemima susretale one žene koje su se podvrgavale abortusu. Konačno, homofobija je bila duboko ukorijenjena vrijednost kod većine u Jugoslaviji, bez obzira na socijalno podrijetlo (Marković, 2007: 128).

Opća represija seksualnosti i „revolucionarni seksualni

puritanizam i asketizam“ najdirektnije su se očitavali u odnosu prema prostituciji. U prvim poslijeratnim godinama, prostitutke su bile kažnjavane upućivanjem u specijalne ustanove za liječenje, radne logore ili kućni pritvor, da bi u kaznenim zakonima donesenim 1951., odnosno 1977. godine, prostitucija bila okarakterizirana (i kažnjavana) kao kazneno djelo kojim se narušavaju društvene vrijednosti (Radulović, 1986: 181 - 183). Na ovome mjestu, značajno je primijetiti da je zakonodavac pribjegao osnaživanju patrijarhalnoga modela time što je predvidio kažnjavanje samo prostitutki, ali ne i njihovih klijenata (Radulović, 1986: 187). Imajući to u vidu, percipiranje seksualnosti u jugoslavenskome društvu u prvim poslijeratnim godinama moglo bi poslužiti kao primjer *par excellence* onoga o čemu razmatra Sylvia Walby, mada u kontekstu devetnaestostoljetnoga Zapada. Ne samo da seksualni moral nije rasterećen patrijarhalnih stega i okova tradicionalne represivnosti, nego i heteronormativnost nije smjela biti dovedena u pitanje. Dakle, seksualna energija i kapacitet pojedinaca još uvijek su bili skriveni ispod naslaga puritanskih normi i patrijarhalnih obrazaca ponašanja u okviru kojih su muškarci dominirali nad ženama. Međutim, postavlja se pitanje je li i kada je došlo do liberalizacije odnosa u privatnoj sferi socijalističkoga društva Jugoslavije?

Kao i u društvima Zapada, prijelom se dogodio krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća, kada se tradicionalni seksualni moral postupno počeo mijenjati (Marković, 2007: 125). Zahvaljujući kulturnome pokretu i svojevrsnoj socijalnoj revoluciji koja je uslijedila (1968), seksualno ponašanje izgubilo je striktno prokreativnu funkciju i postalo vrijednost po sebi, čime je postalo sociološki relevantan problem. U narednim godinama, većina ljudi na Zapadu postala je svjesna važnosti i poželjnosti seksualnoga uživanja, zbog čega danas uglavnom blagonaklono gleda ili zdušno odobrava seks izvan braka i njeguje tolerantne stavove o različitim vrstama seksualnoga ponašanja. Na taj način, heteroseksualna aktivnost pod okriljem braka izgubila je nekadašnji primat u ovoj sferi, ostavljajući prostor ljudima da nesputano istražuju i izražavaju svoje seksualne afinitete (Gidens, 2007: 137 - 139). Kako primjećuje autor knjige *Prostitucija u Jugoslaviji*, Dragan Radulović, „brojne su pozitivne posljedice tzv. seksualne revolucije jer je ona proklamirala pravo na sreću pojedinca, posebno u društvima u kojima je ethos žrtvovanja bio uzdignut na stepenicu državne ideologije, a svako naglašavanje prava na osobnu sreću etiketiralo se kao protudruštveno djelovanje s punim političkim reperkusijama“ (Radulović, 1986:

187).

U slučaju socijalističke Jugoslavije, najvidljivija promjena društvene percepcije seksualnosti dogodila se u vizualnim medijima. Naime, šezdesetih godina prošloga stoljeća pojavio se veliki broj mladih umjetnika koji su počeli preispitivati društvene vrijednosti nametnute od strane vladajućih struktura. Njihov doprinos domaćoj kinematografiji, u povijesti filma poznat kao „crni val“, izazivao je brojne kontroverze i cenzuru. No, zahvaljujući ostvarenjima „crnog vala“, seksualnost je postepeno demistificirana. Vođenje ljubavi sada je moglo biti odluka simpatične studentice koja mijenja partnere (kao u filmu *Čudna devojka* iz 1962. godine), zaposlene pripadnice radničke klase (*Ljubavni slučaj ili tragedija službenice PTT*, 1967. godine), zanesenjakinja koja s prijateljima putuje po zemlji (*Rani radovi*, 1969), promiskuitetne pratiteljice ideja Wilhelma Reicha o seksualnome oslobođenju kao preduvjetu izgradnje revolucionarnih društava (*W. R. – Misterije organizma*, 1971) ili bilo koje druge djevojke i žene (Marković, 2007: 126 – 127). Dakle, osnovna teza teorije patrijarhata u grubim crtama još jednom je potvrđena na primjeru socijalističke Jugoslavije, iako ostaje otvoreno pitanje zbog čega je ova država prema brojnim kriterijima progresa zaostajala za Zapadom, dok je na polju seksualnosti vrlo brzo uhvatila korak liberalizacije?

Seksualna revolucija na jugoslavenskome prostoru, međutim, imala je očita ograničenja. Primjerice, eksperimenti sa životom u komunama, pa čak i zajedničko stanovanje mladih parova često su bili onemogućeni ekonomskim uvjetima. Ipak, to nije spriječilo rušenje seksualnih tabua u javnosti. Erotski časopisi, poput *Starta* i *Čika*, postali su svakodnevnica mladih u Jugoslaviji tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća (Marković, 2007: 127 – 128). Uostalom, masovna konzumacija ovakvog, ali i brojnih sličnih sadržaja domaće i zapadne proizvodnje, predstavljala je logičnu posljedicu potrošačke kulture koja je dva stoljeća ranije začeta unutar jednoga ne toliko tipičnoga socijalističkog društva.

Potrošačka groznica u konačnici je dovela i do proizvodnje vidljivih oznaka individualizma i distinkcije na poljima životnoga stila, rodnosti i seksualnosti, čemu je dodatno doprinijelo slabljenje društvene kontrole nakon smrti Josipa Broza. Na taj način, muškarcima i ženama podjednako je bilo omogućeno ne samo da potpuno samostalno i refleksivno izgrađuju svoj odjevni stil, već i

svoj socijalni identitet, nerijetko uzdrnavajući naslijeđene koncepte maskuliniteta i feminiteta (Velimirović, 2007: 359 – 360). U tom smislu, sve veći stupanj refleksivnosti kod pojedinaca ukazivao je na postupno premještanje *sebe* u sam centar društvene stvarnosti, na mjesto koje je nekad zauzimao kolektivitet (zajednica) utjelovljen u idealu „novog čovjeka“ jugoslavenskoga socijalizma (Štulhofer i Miladinov, 2004: 4; Milošević, 2017: 330)⁵.

Zaključak

Nasuprot pravolinijskome procesu demokratizacije u sferi partnerstva i seksualnosti kakav je primjetan na Zapadu, povijesni razvoj zapadobalkanskih društava oslikava brojne oscilacije na polju dominantnih vrijednosti, a time i u percipiranju seksualnih sloboda. Tijekom niza stoljeća, ljudska seksualnost na jugoslavenskome prostoru bila je promatrana manje-više negativno, dok je partnerstvo po pravilu izjednačavano s monogamnom heteroseksualnom i patrijarhalno ustrojenom bračnom zajednicom.

Međutim, tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća došlo je do nagle liberalizacije na ovim poljima privatnosti, što je doprinijelo slabljenju tradicionalnih i patrijarhalnih okova. Ipak, pozitivan trend nije se dugo održao, a u desetljećima koja su uslijedila poimanje partnerstva i seksualnosti postepeno je vraćano u tradicionalne okvire. Posljedica svega bilo je stvaranje svojevrsne vrijednosne mješavine koja je postala obilježje mladih na Zapadnom Balkanu danas. Na jednoj strani, desekularizacija društva dovela je do „uskrsnuća“ patrijarhalnoga morala, dok je s druge strane postepen prodor masovnih medija i popularne kulture u našu svakodnevnicu probudio potrebe za odlaganjem braka i roditeljstva u korist isprobavanja različitih životnih stilova, ali i „eksperimentiranja“ na polju seksualnosti.

Specifičnost Zapadnog Balkana u društvenome, povijesnome i kulturnome smislu potvrđena je i tek djelomičnom primjenjivošću teorije patrijarhata Sylvije Walby koja, usprkos svojoj konceptualnoj adekvatnosti u kontekstu zapadnoga civilizacijskog kruga, gubi svoju eksplikativnu snagu kada je u pitanju prostor

⁵ Shvaćen kao neprestano „pregovaranje“ individue s vanjskim svijetom koji pomaže u stvaranju i uobličavanju njenog osjećaja samosvjesnosti, osobni identitet postupno je uzimao primat nad nizom fiksiranih, naslijeđenih faktora pomoću kojih je ljudska osobnost ranije bila formirana. Stoga ne iznenađuje što se u suvremenim društvima sve veći značaj pridaje konstruiranoj rodnosti i seksualnoj orijentaciji kao izvorima identiteta u odnosu na, recimo, klasnu, rasnu ili nacionalnu pripadnost (Gidens, 2007: 33).

bivše Jugoslavije. Naime, dok je autoričina hipoteza o stvaranju preduvjeta za prelazak s privatne na javnu formu patrijarhata bila potvrđena izlaskom žena na tržište rada, odnosi u javnoj sferi nisu se pokazali kao plodno tlo za ispitivanje dominacije muškaraca nad ženama. Umjesto toga, patrijarhalni odnosi u sferi privatnosti opstajali su kao snažna tvrđava tradicionalnoga sistema vrijednosti, usprkos liberalnome zakonodavstvu i egalitarnoj ideologiji koje je propagirala Komunistička partija u skladu s globalnim trendovima. Djelomična primjenjivost teorije patrijarhata odnosi se i na ispitivanje percepcije seksualnosti u SFRJ koja je, bez obzira na relativno kratak period praćenja zapadnih trendova, ubrzo bila vraćena u represivne okvire patrijarhalnoga morala. Prema tome, ne preostaje ništa drugo nego da se društvima Zapadnog Balkana u konačnici pripiše jedna svojevrsna kulturno-povijesna posebnost, koja iziskuje alternativnu društvenu teoriju kao sasvim adekvatan eksplikativni modus promjena koje su se događale i koje se događaju na rubu kapitalističkoga svijeta.

Uzimajući u obzir izneseno, također i činjenicu da temeljno istraživanje partnerskih odnosa i seksualnoga ponašanja u našoj regiji još uvijek nije provedeno, svjesni smo da je u ovome trenutku nezahvalno pretendirati na bilo kakve konačne ocjene i zaključke o postojanju dominantnih stavova o ovim pitanjima u našem društvu. Iz tog razloga, bilo bi korisnije naglasiti potrebu za većim angažiranjem društvenih znanstvenika u istraživanju privatnosti, budući da tek stjecanje uvida u svakodnevne navike, stavove, mišljenja i vrijednosti pripadnika različitih društava omogućava bolji uvid u temelje njihovoga funkcioniranja. Akademsko podcjenjivanje ovakve tematike u odnosu na probleme koji su navodno značajniji za razumijevanje društva, a zapravo „ispadaju“ iz dometa većine njegovih članova, nipošto ne treba biti prepreka, već poticaj za daljnji rad u ovome području.

Literatura

- Božinović, Neda (1996) *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Devedesetčetvrta.
- Gidens, Entoni (2007) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Grujić, Jelena (2008) Intervju – prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović,
- kriminolog i viktimolog: Zatvoreni krug nasilja. Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=580215&print=yes> (19. februar 2019. godine).

- Gudac-Dodić, Vera (2007) *Žena u socijalizmu: sfere privatnosti*. U: Ristović, Milan (prir.), *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*. Beograd: Clio (str. 165–203).
- Jarić, Vesna i Radović, Nadežda (2011) *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.
- Marković, J. Predrag (2007) *Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku*. U: Ristović, Milan (prir.), *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*. Beograd: Clio (str. 101–128).
- Milić, Anđelka (2001) *Sociologija porodice: kritike i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milošević, Srđan (2017) *Društvo Jugoslavije 1918–1991: od stagnacije do revolucije*. U: Perović, Latinka et al. (ur.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava (str. 327–366).
- Radulović, Dragan (1986) *Prostitucija u Jugoslaviji*. Beograd: Filip Višnjić.
- Štulhofer, Aleksandar i Miladinov, Kiril (2004) *Kraj intimnosti?: suvremenost, globalizacija i ljubavne veze*. *Sociologija*. 1 (XLVI): 1–18.
- Velimirović, Danijela (2007) *Moda i ideologija: ka novoj politici stila*. U: Ristović, Milan (prir.), *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*. Beograd: Clio (str. 342–359).
- Walby, Sylvia (1990) *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.

Partnership and Sexuality in The Socialist Yugoslavia: Between Patriarchy and Liberalization

Mihailo Gvozdrenović

Abstract

The main goal of this paper is to provide insight into some of the crucial characteristics of gender, partner, and sexual relations in the society of The Socialist Yugoslavia. In that sense, this paper represents a review of sociohistorical data obtained from analyzing selected literature pieces related to the subject. However, this work is not entirely descriptive by nature, since our intention was to examine the applicability of Sylvia Walby's theory of patriarchy to the studied case, but with the help of available data. Our goal is to test the hypothesis about the replacement of private patriarchy with its public form by verifying two quite specific assumptions: first, that it came to the attenuation of patriarchal relations in the household; and second, that a liberalization occurred in the field of sexual norms, both in the sense of depatriarchalizing and in terms of destructing heterosexual normativity.

Keywords

partnership, sexuality, patriarchy, Sylvia Walby, Yugoslavia